

بررسی پیشینه بانکداری در ایران و سیر تحول آن تا بانکداری اسلامی و الکترونیک

مبینا گودرزی

دانشجوی رشته حسابداری، دانشکده فنی و حرفه ای دخترانه، ارومیه، ایران

Godarzyniha@gmail.com

چکیده

معامله یا داد و ستد در جوامع سنتی به صورت کالا به کالا یا دستمزد در برابر کالا صورت می گرفته که اندک اندک، مکان هایی به نام (صرافی) پدید آمده و صراف، داد و ستد را میان مشتری و خریدار پیوند می داده و در قبال آن بهره ای دریافت می کرده است. با پیشرفت جوامع، و ضرب سکه، صرافان در برابر دستمزد نیز جوهی به عنوان سود دریافت می کردند تا مسکوکات را نقد نمایند. با پیدایش بانک و بانکداری، اشخاص، در آن مؤسسات سرمایه گذاری می کردند و هر چند خود (ریج) یا بهره ای دریافت می نمودند اما این گونه سرمایه گذاری ها موجب شکوفایی اقتصادی و رفاه نسبی جامعه می گردید. تشکیل بانک های اسلامی با هدف برخورداری از احکام اسلام به خصوص با پرهیز از «رباخواری» و «نزول»، تحولی در کشورهای عربی و مسلمان پدید آورد که با پیروی از اقتصاد اسلامی، معاملات حلال و بدون ربا گسترش یافت. این پژوهش به روش توصیفی - تحلیلی به بررسی تحول بانکداری در ایران پرداخته و به این نتایج دست یافته است که صرافی در داد و ستد سنتی به بانکداری نوین تبدیل گردید. اکنون در کشورهای اسلامی، بانک هایی براساس شرع مبین اسلام و عقود و معاملات قرآنی ایجاد گردیده که فعالیت اصلی آنها، خدمات بانکی، تأمین مالی و بیمه های گوناگون است. بانکداری الکترونیکی در ایران از اواخر دهه هفتاد، آغاز بکار کرد این بانک ها دستگاه هایی نصب کردند که در آنها به جای کارت مغناطیسی از کارت یک بار مصرف «وچر» استفاده می شد با گسترش اینترنت، شبکه های آنلاین و پروتکل ها، سطح اساسی انتقال اطلاعات داده ها، تشکیل شده که هم اکنون بسیاری از بانک های ایران، با ارائه خدمات الکترونیکی موجب کاهش هزینه چاپ اسکناس، توزیع و سایر مخارج گردیده و تسهیلاتی برای مشتریان فراهم آورده اند.

واژگان کلیدی: معامله، صرافی، بانکداری اسلامی، بانکداری الکترونیک.

مقصود از این معامله، بازارگرمی است
نه جلوه می فروشم و نه عشو می خرم
(حافظ، ۱۳۶۹)

مقدمه

معامله در لغت، داد و ستد کردن و خرید و فروش با یکدیگر و در اصطلاح، قراردادیست که افراد در بین خود با رضایت انجام می دهند که گاه ممکن است به صورت قرارداد فی مابین باشد «معامله در صدر اسلام، قراردادی بود که میان کشاورزان خیبر و فدک و وادی القری را با پیامبر اسلام، حضرت محمد (ص) تعدیل می کرد» (معین، ۱۳۶۰، ج سوم). این قرارداد را «معامله» می نامیدند که بعدها به صورت قراردادهای عمومی و اجاره بکار رفت. با سیر تحول داد و ستد، به دلیل افزایش جمعیت، قرارداد عمومی و اجاره رواج یافت. با دگرگونی بازرگانی، به دلیل افزایش مهاجرت، مسافرت، جنگ، بلایای طبیعی و سایر رویدادهای اجتماعی، معاملات از میدان های عمومی به مکان هایی خاص مانند دکان و بازار کشیده شد و رونق اقتصادی برقرار گردید. در دوره سلجوقیان، دیوانی مخصوص به نام «دیوان معاملات و قسمت» به وجود آمده بود که سر و کار آن با «مالیاتی» بود که به موجب قرارداد عمومی از خریدار و فروشنده وصول می شد. دریافت مالیات از شهروندان هم اکنون هم رایج است.

مسئله اصلی، در این پژوهش، بررسی سیر تحول بانکداری از شیوه سنتی به پیشرفته و هماهنگی بانکداری اسلامی با بانکداری نوین کشورهای توسعه یافته است.

اهمیت موضوع از آن جهت است که معمولاً مشتریانی که از پیشینه بانکداری و تحول آن آگاهی ندارند در اثر کوچک ترین نارسایی در سیستم بانکی، برافروخته می شوند که البته اطمینان از درستی کار و پیشرفت بانکداری به آنان آرامش می بخشد. **هدف پژوهش** شناخت سیر تحول بانکداری از دوره هخامنشیان، روش پایاپای تشکیل صرافی، و تحول آن به بانکداری نوین تا بانکداری الکترونیک است.

پرسش تحقیق این است که آیا تحول بانکداری و تغییر سیستم بانکی، موجب سرعت در امور بازرگانی، انتقال اطلاعات مالی و کاهش هزینه های جاری گردیده است؟

فرضیه، پاسخ های خام و تجربه نشده به پرسش تحقیق است که در این مقاله، پاسخ کاملاً مثبت است و دگرگونی امور بانکی در ایران با تغییر از صرافی به سیستم پیشرفته الکترونیکی بسیاری از داد و ستدها و نقل و انتقالات مالی را آسان کرده و در جهت رضایت عموم مشتریان گام هایی بلند برداشته است. سیستم بانکداری ایران متناسب با ارزش پول، در جوامع مختلف، فعالیت های برون مرزی شایسته ای داشته و به موازات آن بانکداری اسلامی نیز با پیروی از آیات نورانی قرآن کریم، تحولی اساسی در کشورهای اسلامی و جمهوری اسلامی ایران ایجاد کرده تا از رواج رباخواری جلوگیری نماید.

با توجه به پیشینه بانک و بانکداری، بدیهی است که بانکداری سنتی، هزینه های بسیار زیادی برای ضرب سکه، چاپ اسکناس و اوراق بهادار به خریدار و فروشنده تحمیل می کرد. بنابراین کشورهای توسعه یافته به منظور کاهش هزینه ها و جلوگیری از اتلاف وقت و تسهیل و تسریع در تجارت، با به خدمت گرفتن تکنولوژی حسابداری و برخورداری از مدیریت نوین مالی، توانستند مشکلات را حل کنند و ضمن رونق بخشیدن به داد و ستد و بکار گرفتن سرمایه ها در تولید و صنعت به اوج شکوفایی اقتصادی دست یابند.

نظام بانکداری جمهوری اسلامی ایران ضمن هماهنگی های لازم در تأسیس بانک های اسلامی، طرح جامع توماسیون سیستم بانکی را رسمیت بخشید و پس از موفقیت در این زمینه، شبکه تبادل اطلاعات بین بانکی را با علامت اختصاری و نماد «شتاب» راه اندازی کرد که خود تحولی بزرگ در سیستم بانکداری و در دولت جمهوری اسلامی ایران محسوب می گردد.

بانک

بانک، واژه فرانسوی (Banque)، در اصطلاح، میز یا پیشخوانی که کالاهایی برای فروش بر روی آن چیده می شد و در کاربرد تجاری، سازمانی بود که پول اشخاص را جهت داد و ستد ذخیره می کرد. مرحوم دهخدا در لغتنامه می نویسد:

بانک، دستگاه و سازمانی است که محل ذخیره پول مردم است و بدان داد و ستد می کنند یا در آنجا معاملات انجام می گیرد و بنگاه معاملات مهم نقدی است که عملیات آن صدور برات و بنگاهداری سرمایه اشخاص همچنین بکار انداختن آن سرمایه ها برای توسعه تجارت و نقل و انتقال وجوه و دادن اعتبار و قرض (وام) به مردم است ...

پیشینه تشکیل بانک

بنابر نقل متون معتبر پیشین، امور بازرگانی چه از طریق کالا به کالا یا راه های دیگر مبادله، به واسطه نهادهای کوچکی انجام می گرفته که آنها را صرافی می نامیده اند. صرف، در مفهوم نقد کردن است و صراف وجوه مشتریان را نقد یا تبدیل می کرده است.

صرافی: دکان، محلی بوده که صراف، در آنجا انواع پول و نقدینه را داد و ستد می کرده و در مقابل این عمل (ریج) سودی برای خود برمی داشته است. صرافی، در ایران از قرون وسطی به فعالیت اقتصادی می پرداخته که مرکز اصلی تجارت بوده است.

صراف: «آن که پول نیک را از بد جدا کند» (معین، ۱۳۵۷، ج دوم). بدین ترتیب صراف یا صیرفی، کسی بود که نقدی می کرد و با تشخیص سکه های درست از تقلبی، به خریدار و فروشنده کمک می کرد تا معاملات آنان انجام گیرد و به ازاء آن عمل، متناسب با مقدار سرمایه انتقال یافته، سودی به دست می آورد.

با پیشرفت جوامع و افزایش حجم معاملات، این نهادهای کوچک مالی، هسته ای اصلی تشکیل سازمان هایی بزرگ تر به نام «بانک» گردید که بازرگانان و جهانگردان در هر کشور برای انجام امور اقتصادی و مالی خود به آنها مراجعه می کردند. تاریخچه تشکیل بانک به زمان هخامنشیان بازمی گردد و بانکداری در این دوره در انحصار شاهزادگان و کاهنان معابد قرار داشت که در مسیر رونق بازرگانی، مسکوک (طلا، نقره) در معاملات معیار قرار گرفت و برای سهولت در معاملات، سکه با کالا معاوضه می شد یا سکه های سنگین به سکه های خرد، نقد می شد.

معاملات در جوامع پیشین

نظر به اینکه علوم انسانی به نوعی به یکدیگر وابسته اند، در متون ادب فارسی، سفرنامه ناصر خسرو، اثری معتبر است که مسائل جامعه شناسی، روانشناسی، اقتصاد، امور مالی و ... را در کشورهای مختلف شهرهای دور و نزدیک به دقت مورد نظر قرار داده و در مورد داد و ستد، چگونگی معاملات را با جزئیات ثبت و ضبط کرده است مثلاً در خصوص صرافی و کیفیت معاملات مردم در بصره از شهرهای عراق عرب می نویسد: «و شرایط بازار در آنجا (بصره) چنان بود که آن کسی را که چیزی بودی به صراف می داد و از صراف، خط می گرفت و هر چه بایستی بخردی و بهای آن بر صراف حواله کردی و چندان که در آن شهر بودی، بیرون از خط صراف، چیزی ندادی ...» (ناصر خسرو، ۱۳۵۸: ۱۰۹)

آغازگر حرفه‌ی بانکداری در جهان، صرافانی بودند که با تعیین عیار فلزات قیمتی موجب سهولت مبادله آن‌ها با کالاها شده و با جلب اعتماد مردم و صدور اسناد تعهد، توانستند امانت‌دار اموال تجاری شوند که تداوم تجارت آنان به یاری و حمایت همان صرافان امکان‌پذیر شده است. (زنگی‌آبادی و حسینی، ۱۳۸۹)

ناصر خسرو، شاعری انقلابی بود که به منظور تکمیل آگاهی‌های خود همانند جهانگردی با انگیزه به مدت هفت سال کوه و دشت و هامون و دریا و ریزارهای داغ را درنوردید و به هر نقطه از جهان رسید، چونان جامعه‌شناسی ژرف بین مشاهدات خود را از آداب و رسوم، معاملات، مسائل اقتصادی، سوگ و سور و سایر روابط انسانی یادداشت می‌کرد. سپس در بازارها کنجکاو می‌نمود و خرید و فروش پایاپای همچنین معاملات نقدی را مورد بررسی قرار می‌داد، کشت و زرع، فروش محصولات کشاورزی و صنعتی، نرخ ارزاق، قیمت گندم، جو و نان را ثبت می‌کرد و به نقاط دیگر که می‌رفت چگونگی تجارت و نرخ اقلام مورد نیاز توده مردم را با یکدیگر مقایسه می‌نمود در بازگشت به قاهره پس از بازدید از بازار می‌گوید: «و به مصر سفالینه سازند از هر نوع، چنان لطیف و شفاف که چون دست از بیرون نهند از درون ظرف پیدا باشد و آبگینه سازند که به صفا و پاکی به زبرد ماند که به وزن فروشند و از بزّازی شنیدم که یک درمستگ ریسمان به سه دینار مغربی می‌خرند که سه و نیم دینار نیشابوری است ... یکی مرا حکایت کرد که زنی پنج هزار سبو (کوزه سفالی) دارد که هر سبوی را به یک درم در ماه به مزد می‌دهد ...» (همان: ۶۴)

بدین ترتیب علاوه بر خرید و فروش، بعضی کاسب‌ها مانند این زن به نقل ناصر خسرو، برخی محصولات را اجاره می‌دادند تا کسانی که توانایی خرید نداشتند با اجاره کردن وسیله، زندگی خود را سر و سامان ببخشند ... این حکیم جهانگرد در بازگشت از سفر هفت ساله خود به عراق و مکه و مدینه و مصر و شام و ... به اصفهان می‌رسد و مشاهدات خود را از آن شهر چنین ثبت می‌کند: «... به شهر اصفهان رسیدیم، شهری است بر هامون نهاده آب و هوایی خوش دارد. در میان شهر، مسجد آدینه‌ی بزرگ نیکو ... و بازارهای بسیار، بازاری دیدم از آن صرافان که اندر آن دویست مرد صراف بود و در کوچه‌ای، پنجاه کاروانسرای نیکو و در هر یک بیاعان (خریداران) و حُجره‌داران (صاحبان مغازه، فروشندگان)، بسیار نشسته ... و یک من و نیم نان گندم به یک درم عدل (نه کمتر و نه بیشتر) و سه من، نان جَوین هم ...» (همان: ۱۱۸). قیمت نان گندم دو برابر نرخ نان جو بوده است.

با توجه به این که ناصر خسرو، پس از قحط سالی به اصفهان رسیده اما کاسبان سوءاستفاده نکرده نان گندم و نان جو را با همان نرخ پیش از قحطی می‌فروختند و این نشانه انصاف آنان بوده است. استاد پیرنیا در جلد دوم ایران باستان می‌نویسد:

«در ایران شاید بتوان، تاریخچه تاسیس بانک را به زمان هخامنشیان رساند در واقع موسسات پسران (موراشوازیپور) و بانک (اجی بی)، نخستین بانک‌هایی هستند که در ایران وجود داشته‌اند» (دهخدا، ۱۳۷۲، ج سوم)

استاد دهخدا در خصوص پیشینه بانک و بانکداری در لغتنامه می‌نویسد:

«در داخل ایران مسکوک طلا و نقره از روزگاران قدیم ضرب شده بود و صرفاً قانون عرضه و تقاضا بر آن حکومت می‌کرد. در تمام ادوار تاریخ صرافان کار بانکداری را به مقیاس کوچکی انجام می‌دادند. تاجر با صراف معینی حساب جاری داشت، یعنی صراف برای هر تاجر دفتر مخصوصی که کلیه داد و ستدها متدرجاً در آن منعکس می‌گردید تهیه و بوی تسلیم می‌نمود و بجای چک از حواله‌های خطی و عادی استفاده می‌شد. کلیه پرداخت‌ها و دریافت‌ها در شهرهای دور و نزدیک بوسیله صراف و با استفاده از برات انجام می‌گرفت. در عملیات صرافی اکثر بهره آن ۹ و ۱۲ درصد بود ولی حساب و قانونی نداشت و در بعضی موارد حتی به ۵۰ درصد نیز می‌رسید.

تحول در شیوهی صرافی

صرافی که در ایران به صورت سنتی به رتق و فتق امور مالی مردم و مسافران و جهانگردان می پرداخت، سرانجام از سال ۱۲۶۵ قمری دستخوش تحولاتی گردید و در اثر رفت و آمد بازرگانان به خارج از مرزها و آشنایی با تجارت و بانکداری اروپا، تحت تأثیر روش بانکداری انگلستان قرار گرفت.

«صرافی در ایران از سال ۱۲۶۶ قمری تحت تأثیر شرایط بانکداری اروپا مخصوصاً لندن قرار داشت. اما در سال ۱۲۶۷ قمری مؤسسه‌ای بنام بانک به معنای جدید وجود نداشت، در سال مذکور «بانک جدیدی» که مؤسسه‌ای انگلیسی بود و در دیگر کشورهای آسیا نیز شعبه‌هایی داشت، در تهران، مشهد، اصفهان، رشت، شیراز، بوشهر و تبریز شعبی باز کرد و چون در آغاز حقوق و مزایای مخصوصی نداشت، احتیاج به تحصیل امتیاز نیز پیدا نکرد. بانک مذکور در مدت کمی موفق شد که نرخ بهره را به دوازده درصد پائین آورد و در مقابل ودیعه‌هایی که به آن سپرده می شد برای حساب جاری دو و نیم درصد و برای امانات بابت شش ماهه، چهار درصد و یکساله، شش درصد بهره می پرداخت. محل این بانک در ساختمانی بود که بعدها مرکز بانک شاهی شد. شعبه بانک تهران ابتدا حواله‌های پنج قرانی و بیشتر به عهده خزانه‌دار خود صادر می کرد و در میان مردم رواج می داد و این در واقع نخستین صورت چک بانکی با اسکناس در ایران بود که چون این حواله را به بانک می بردند فوری در برابر آن مسکوک نقره پرداخته می شد. دیری نگذشت که این بانک جای خود را به بانک شاهنشاهی داد.» (همان: ج سوم)

تحول اقتصادی (بانکی) در عصر ناصرالدین شاه

در اسفند ۱۲۶۷ ناصرالدین شاه قاجار امتیاز ایجاد بانک شاهنشاهی را به مدت شصت سال به بارون جولپوس روپتر، داد و در آبان ماه ۱۲۶۸ سهام بانک در لندن به معرض فروش گذاشته شد و سرمایه بانک یک میلیون لیره تعیین گردید، در ظرف چند ساعت پانزده برابر سهام نخستین خریداری شد. بانک شعب خود را در شهرستان‌های ایران تأسیس کرد و در سال اول تأسیس پس از پرداخت کلیه مخارج ۶۸ هزار لیره سود برد و هشت درصد نفع به صاحبان سهام پرداخت. بانک شاهنشاهی به نشر اسکناس نیز مبادرت کرد و اسکناس‌های نخستین فقط در شعبه‌هایی که نام آن روی اسکناس نوشته شده بود قابلیت پرداخت داشت. بانک می‌بایست شش درصد منافع خالص سالیانه خود را به دولت ایران می‌داد و در ابتدای تأسیس چهل هزار لیره به مدت ده سال از قرار تنزیل شش در صد به شاه وام داد. بانک علاوه بر این امتیاز، انحصار استخراج معادن آهن و سرب و مس و زیبق و زغال سنگ و نفت و جز این‌ها را بااستثنای فلزات قیمتی بدست آورده بود. در اردیبهشت ۱۳۰۹ شمسی به موجب قراردادی که بین دولت و بانک شاهی منعقد گردید حق صدور اسکناس بانک شاهی ملغی شد و دولت کلیه اسکناس‌های صادر شده آن را تا خرداد ۱۳۱۰ پرداخت و در عوض از پرداخت حق امتیاز نیز معاف شد. به همراه فعالیت این بانک‌ها، مؤسسات ایرانی نیز بودند که تقریباً کار بانک را انجام می‌دادند. مانند: تجارتخانه جهانیان (۱۲۷۴ قمری)، تجارتخانه جمشیدیان (۱۲۶۵ قمری)، کمپانی فارس (۱۲۷۵)، شرکت اتحادیه (۱۲۷۶)، شرکت عمومی ایران (۱۲۷۸ ق).

چگونگی تأسیس بانک ملی

با استقبالی که مردم از فعالیت‌های بانک شاهنشاهی که امتیاز آن به خارجی‌ها تعلق داشت ضرورت ایجاد یک بانک ایرانی ایجاب کرد که زمینه‌ی تأسیس (بانک ملی ایران) فراهم گردد. «تأسیس بانک ملی از همان آغاز با فراز و فرودهایی مواجه گردید از جمله: نخستین پیشنهاد تأسیس بانک ملی بصورت جدید در سال ۱۲۹۶ قمری توسط یکی از تجار معروف ایران یعنی حاج محمدحسن امین دارالضرب به ناصرالدین شاه داده شد. او طی کتابچه‌ای لزوم تأسیس بانک را توضیح داد و خود قبول نمود که سرمایه اصلی بانک را تأمین کند ولی این طرح جامه عمل نپوشید. در سال ۱۳۲۴ قمری مجدداً اعلان تأسیس بانک ملی منتشر شد ولی صورت عمل بخود نگرفت در خرداد ماه ۱۳۰۰ شمسی نیز دولت پیشنهاد تأسیس بانک را داد که باز نتیجه نبخشید تا به سال ۱۳۰۶

شمسی که مقدمات تأسیس بانک ملی فراهم شد. از طرف دیگر در سال ۱۲۶۸ ق. از طرف روس ها نیز تقاضای امتیاز بانک شد و بانک استقراضی روس در ایران تأسیس یافت و امتیاز آن به ژاک دوپولیا کف داده شد و مبالغی بدولت ایران و علماء و منتفذان قرض داد. شعب بانک در بیشتر نقاط شمالی ایران تأسیس گردید، در بهمن ۱۲۹۹ بموجب عهدنامه ایران و روس، بانک استقراضی بدولت ایران واگذار گشت. از طرف دولت عثمانی نیز بانکی بنام بانک عثمانی در تهران و همدان و کرمانشاه تأسیس شد. بانک ملی ایران؛ در چهارم اردیبهشت ۱۳۰۷ شمسی مجلس شورای ملی قانون اجازه تأسیس بانک ملی ایران را تصویب کرد و در سال بعد بانک مذکور تأسیس گردید. سرمایه ابتدائی بانک دو میلیون تومان بود که به بیست هزار سهم یکصد تومانی تقسیم گردیده بود، دولت پرداخت تمام سهام را تعهد کرد، سپس حق صدور اسکناس اصولاً به بانک ملی واگذار شد و از بانک شاهنشاهی سلب گردید، این سازمان امروز مهمترین بانک در ایران است و شعب فراوان در تمام شهرستان ها و حتی در دهکده های ایران دارد. (دهخدا، ۱۳۷۲، ج سوم)

برخی سرمایه داران به منظور کسب درآمد و برخی افراد خیر جهت کسب رضایت خداوند و کمک به نیازمندان به تشکیل صندوق ها و مؤسساتی اقدام نمودند که در جای خود تا حدودی مشکل گشای اقضای مختلف جامعه بود. «مؤسساتی مانند بانک رهنی (مؤسسه رهنی سابق که قانون آن در دهم آبان ۱۳۰۵ تصویب شده بود) و بانک کارگشایی جزء آن است که اولی اموال غیرمنقول و دومی اشیاء منقول را به رهن می گیرد و در ازای آن با بهره کم پول قرض می دهد. بانک ملی ایران در سال های اخیر به دو بانک مرکزی و بانک ملی تقسیم شد و بانک مرکزی مأمور نشر اسکناس گردیده است. بانک کشاورزی (فلاح سابق) نیز از بانک های دولت است که بموجب قانون مصوب ۹ شهریور ۱۳۰۹ تأسیس شده است و وظیفه آن وام دادن به کشاورزان و مالکان و ترویج وسایل کشاورزی است. نام این بانک اخیراً به بانک اعتبارات کشاورزی و تعاونی ایران تغییر داده شده است. بانک سپه مؤسسه ایست که از وجوه بازنشستگی مستخدمان لشکری تأسیس شده است و ابتدا نام بانک پهلوی داشت. علاوه بر اینها بانک های دیگری از جمله بانک عمران، بانک توسعه اعتبارات صنعتی، بانک ایران و ژاپن، بانک تهران، بانک پارس، بانک صادرات و معادن، بانک بازرگانی، بانک بیمه بازرگانان، بانک ایران و روس، بانک ایران و هلند و بانک اعتبارات نیز وجود دارد که اغلب از مؤسسات مهم اعتباری محسوب می شوند. درباره تاریخچه تأسیس بانک ها در ایران و فعالیت آنها، به جغرافیای اقتصادی» (کیهان: ۳۹۸ تا ۵۱۱).

نشریات بانک ملی ایران و مجله بانک سپه بخصوص مجله آن بانک (شماره اول سال اول، ۱-۹). بانک اجی بی؛ بانک معتبری بود در بابل به نام بانک «اجی بی و پسران در زمان داریوش اول هخامنشی، در قراردادهای این بانک از سلطنت بخت النصر سوم یعنی کسی که برداریوش باغی شده بود نام برده شده است. اسنادی که از بابل بدست آمده می رساند که از یهودیان اسیر زمان بخت النصر دو نفر صاحب دو بانک معتبر بوده اند یکی را بانک اجی بی و پسران می نامیدند و دیگری را (بانک پسران مورا شو از نیپ پور) (پیرنیا، ایران باستان: ۵۳۳-۵۵۴).

چگونگی معامله (تراکنش) بانک ها و مؤسسات مالی

آنچه در معاملات (تراکنش) ها، اهمیت دارد، آگاهی حسابداران و حسابرسان از چگونگی ارتباط بانک، صندوق یا هر موسسه مالی است. معمولاً بانک یا موسسه با این گروه ها، داد و ستد دارد:

- ۱- کارکنان: این گروه خدمات بانکی را انجام می دهند و حقوق و مزایا دریافت می کنند.
- ۲- مشتریان: که سرمایه گذاران یا سپرده گذاران هستند که در قبال سرمایه خود، سود، دریافت می نمایند
- ۳- منابع بدهی سرمایه: بازرگانان یا کسانی که به بانک یا موسسه وام های بلندمدت یا کوتاه مدت می دهند و البته ربح یا بهره ای از آن سازمان ها می گیرند.

- ۴- افراد یا موسسات مالی: این گروه هم به منظور کسب سود، در بانک سرمایه گذاری می کنند.
- ۵- نهادهای مالی محلی: گروهی که، مسوول کسب مالیات بر درآمد، ارث، حقوق و دستمزد و سایر معاملات هستند.
- ۶- فروشندگان کالا: که کالا و خدماتی را به بانک یا موسسات زیر نظر آن عرضه می کنند. معمولاً این نهادها، زیرمجموعه دولت هستند و تراکنش های آنان از طریق بانک مرکزی در جریان می افتد.

بانکداری اسلامی

بانکداری اسلامی یک مدل اصلاح شده از بانکداری متعارف است که در آن روابط و مناسبات بانکی، سازگار با شریعت اسلام تنظیم شود. در بانکداری اسلامی مسئله اصلی پیدا کردن ابزاری است که بتواند با جایگزین شدن بهره، تمام نقش های آن را به درستی ایفا کند. محققان معتقدند برخی از اصولی که موسسات مالی اسلامی باید از آن پیروی کنند عبارت است از: ممنوعیت ربا، دوری از معاملات مبتنی بر عدم اطمینان، پرهیز از سرمایه گذاری در صنایع حرام و پرهیز از عملیات مخاطره آمیز پولی مانند قمار و میسر ... به تعبیر دیگر

«بانکداری اسلامی نوعی فعالیت بانکی است که با احکام اسلام (به ویژه مقرراتی برای مقابله با ربا و رباخواری) همخوانی دارد و در قالب اقتصاد اسلامی تعریف می شود. بانک نهادی حقوقی است که عملیات های پولی، مالی و اعتباری را بر عهده دارد. بانکداری نیز عبارت است از ارائه خدمات و عملیات بانکی مانند سپرده پذیری، نقل و انتقال پول، سرمایه و اوراق بهادار اشخاص حقیقی و حقوقی و به کارگیری آن، وصول مطالبات اسنادی، صدور بروات و حواله های تجاری، اعطا و توزیع اعتبارات و وام به اشخاص حقیقی و حقوقی، تأمین اعتبار در جهت توسعه بازرگانی، کشاورزی و صنعت، خرید و فروش فلزات قیمتی و ارز، انتشار اسکناس و اوراق بهادار و تنظیم حجم پول در گردش و اجرای سیاست پولی و کنترل حجم اعتبارات» (دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱۱).

عمده فعالیت های بانکی را جذب سپرده (تجهیز منابع) و دادن تسهیلات و سرمایه گذاری (تخصیص منابع) دانسته اند. در بانکداری اسلامی با حذف بهره و قراردادن معاملاتی طبق عقود اسلامی به جای آن، دو فرآیند تجهیز و تخصیص منابع، کنترل و تأمین می شود. در بین عالمان شیعه، سید محمدباقر صدر، از پیشگامان ارائه نظام جدید بانکی بر مبنای قوانین اسلام بود. صدر، اوایل ۱۹۶۰ میلادی با نگارش کتاب «البنک اللاربوی» ایده تاسیس بانکی بدون ربا را ارائه کرد. او با فرق قائل شدن بین «بانکداری اسلامی» و «بانکداری بدون ربا» معتقد بود در شرایطی که سایر نهادهای اقتصادی جامعه به شیوه ای غیراسلامی عمل می کنند باید صرفاً از بانکداری بدون ربا سخن گفت. برخی از مواردی که در بانکداری اسلامی انجام می شود اما فقیهان در مورد آن اختلاف نظر دارند عبارت است از:

۱. دریافت کارمزد و جریمه تاخیر وام

۲. سود سپرده ها

۳. جوایزی که بانک ها در قالب بخت آزمایی و قرعه به مشتریان خود می دهند.

آغاز فعالیت بانک های اسلامی را دهه هفتاد قرن بیستم میلادی دانسته اند. براساس تصمیمات گرفته شده در جلسات هم اندیشی کشورهای مسلمان، مقرر شد با قراردادن سیستم مبتنی بر مشارکت در سود و زیان، به جای سیستم مبتنی بر بهره، سازمان بانک های اسلامی تاسیس شود. این نیاز مبرم به دو دلیل افزایش یافت:

الف: رشد قیمت نفت و اعتبار یافتن کشورهای اسلامی دارای نفت.

ب: تقاضای سرمایه گذاران مسلمان برای سرمایه گذاری به گونه ای که با شریعت در تضاد نباشد.

«در ابتدا بانک های اسلامی در کشورهایی چون سودان، مصر، امارات، کویت و برخی از کشورهای غیرمسلمان تاسیس شد. به گفته برخی منابع، اولین بانکی که فعالیت های بانکی خود را بر اساس سیستم بدون ربا تنظیم کرده بود با عنوان «ناصر الاجتماعی» در

سال ۱۹۷۱م تاسیس و در سال ۱۹۷۲م فعالیت خود را آغاز کرد و بدنبال آن دو بانک دیگر در دبی و جدّه در سال ۱۹۷۵م تاسیس شد. انگلیس را اولین کشور اروپا، دانسته اند که در برخی شعب اقدام به بانکداری بر اساس قوانین شرعی اسلام کرده است.» (ویکی شیعه).

«در عالم تشیع، سید محمدباقر صدر را از پیشگامان شناخت نقش بانکها، برکنار زدن روش بانکی متعارف بر پایه بهره و ارائه نظام جدید بانکی بر مبنای قوانین اسلام دانسته اند. (موسویان، ۱۳۸۵) به گفته سیدعباس موسویان، اقتصاددان شیعه، محمدباقر صدر اوایل ۱۹۶۰م که هنوز اندیشه تاسیس بانکی بدون ربا در حد آرزو و شوخی به نظر می رسید، به نگارش کتاب البنک اللاربوی، به عنوان الگویی برای بانکداری اسلامی پرداخت.» (همان، ۷۲)

کارمزد را مبلغی می دانند که بانک در قبال ارائه برخی خدمات خود از مشتری دریافت می کند. (تقوی، ۱۳۹۷) برخی فقیهان در حکم کارمزدی که بانکها در قبال وام دریافت می کنند، قائل به جواز و برخی قائل به حرمت شده اند. دلیل جواز گرفتن کارمزد، اجرت و هزینه حسابداری دانستن آن دانسته شده. (همان، ۱۳۹۲: ۵۲) به باور مکارم شیرازی چنانچه این مبلغ در قبال ارائه خدمات باشد مانعی ندارد. (سایت رسمی دفتر آیت اله مکارم شیرازی) علی سیستانی کارمزد حواله جات بانکی را از باب جُعَل و جایز می داند. (سایت رسمی دفتر آیت اله علی سیستانی) برخی از فقیهان معتقد به بطلان گرفتن کارمزد وام هستند. آنها کارمزد را مصداق زیادی در قرض و ربا می دانند. (تقوی، ۱۳۹۷) کارمزدهای بانکی انواع مختلفی دارند که از جمله آنها می توان کارمزد اعتبار بانکی، کارمزد حواله بانکی، کارمزد وصول سفته و چک را نام برد. (همان: ۱۳۹۷)

دیر کرد و جریمه قرار داد

دیرکرد مبلغی است که در قبال مدت زمانی که بدهکار برای ادای بدهی خود تاخیر کرده به عنوان جریمه قرارداد، از او گرفته می شود. به گفته پژوهشگران بیشترین بحث در مورد دیرکرد در عقد قرض است. جریمه قرارداد سه حالت دارد:

وجه التزام: طلبکار به جهت اینکه مدیون در باز پرداخت بدهی تاخیری نداشته باشد به عنوان وجه التزام شرط می کند که در صورت تاخیر، مبلغی به اصل بدهی افزوده شود.

بهره: به عنوان سود، مبلغی در ازای هر مدت تاخیر از طرف مقابل گرفته می شود.

خسارت: به این صورت است که هر روز تاخیر در پرداخت بدهی سبب می شود طلبکار به خاطر هزینه هایی که برای کسب و کار خود دارد متحمل خسارت شود.

به گفته پژوهشگران، فقیهان حالت دوم که مهلت دادن در ازای سود است را ربا و حرام دانسته اند اما اگر به عنوان خسارت باشد هیچ اشکالی وجود ندارد. در گرفتن دیرکرد با عنوان وجه التزام اختلاف است. به باور صدر، وجه التزام اگر به عنوان شرط نتیجه در عقد قرض باشد اشکال دارد اما اگر وجه التزام به نحو شرط فعل باشد اشکالی ندارد.

رابطه بهره وام و سود سپرده با ربا

به باور فقیهان بهره هایی که بانکها در قبال وام می گیرند ربا و حرام است. برخی از اندیشمندان اسلامی میان ربایی که برای تولید و سرمایه گذاری گرفته می شود با بهره ای که برای موارد غیرتولیدی و به اصطلاح مصرفی است قائل به فرق شده اند. فقها معتقدند آنکه حرام است ربای مصرفی است. اگر وام بابت کارهای تولیدی باشد سود دریافتی از وام ربا تلقی نمی شود و شرعا مجاز است. (ترابی، ۱۳۹۶) از میان فقیهان اهل سنت محمد رشید رضا (محمودی گلپایگانی، ۱۳۸۸) و از فقیهان شیعه یوسف صانعی با انتشار کتاب ربای تولیدی معتقد به این رای است.. (صانعی، ۱۳۸۸) مرتضی مطهری با حرام دانستن تمام اقسام ربا معتقد است دلیلی که

بوسیله آن حرمت ربا اثبات شده شامل قرض های تولیدی هم می شود. (مطهری، ۱۳۸۰) سید احمد محمودی نیز در مقاله خود با نقل نظریه ربای تولیدی به نقد و بررسی آن پرداخته است. (محمودی، ۱۳۸۰)

برخی فقیهان شیعه معتقدند سود حاصل از سپرده اگر ضمن قراردادی مورد تایید شریعت اسلام به دست آید حلال است. (سایت بیتوته) سعید جمشیدی در کتاب بانکدای اسلامی می گوید «سود بانکی به چرخه انداختن اقتصاد است و با ربایی که در خدمات معاملاتی نقشی ندارد متفاوت است. او با توجه به آیه ۲۷۵ سوره بقره میان سود سپرده که موجب رونق تولید است با سود وام فرق قائل است.» (جمشیدی، ۱۳۹۰)

«الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ» (بقره/ ۲۷۵).

کسانی که ربا می خورند [در میان مردم و برای امر معیشت و زندگی] به پای نمی خیزند، مگر مانند به پای خاستن کسی که شیطان او را با تماس خود آشفته حال کرده [و تعادل روانی و عقلی اش را مختل ساخته] است، این بدان سبب است که آنان گفتند: خرید و فروش هم مانند رباست. در حالی که خدا خرید و فروش را حلال، و ربا را حرام کرده است. پس هر که از سوی پروردگارش پندی به او رسد و [از کار زشت خود] بازایستد، سودهایی که [پیش از تحریم آن] به دست آورده، مال خود اوست، و کارش [از جهت آثار گناه و کیفر آخرتی] با خداست. و کسانی که [به عمل زشت خود] بازگردند [و نهی خدا را احترام نکنند] پس آنان اهل آتش اند.

«بانکداری و تامین مالی اسلامی را می توان از دو دیدگاه مورد بحث و بررسی قرار داد:

اولین دیدگاه: معتقد است که بانکداری و تامین مالی اسلامی اساساً بانکداری متداول است که در درون خود پیش نیازها و مقتضیات دین را لحاظ کرده و همگام با این مقتضیات دین را لحاظ کرده و همگام با این مقتضیات حرکت می کند. در نتیجه این نوع بانکداری را می توانیم مدل بانکداری مطابق با شریعت و یا بانکداری حلال بنامیم. این معنا توسط متخصصین بانکداری و تامین مالی اسلامی مدنظر قرار گرفته است. این دیدگاه به طور بنیادین موید بانکداری و مالی غربی با پیش فرض های اسلامی است.

دومین دیدگاه: بانکداری اسلامی را به عنوان بخشی از یک نظام اسلامی برمی شمارد. این دیدگاه توسط اقتصاددانان اسلامی متقدم و محققان اسلامی علاقه مند به این مباحث مطرح شده است. مطابق این دیدگاه، باید بانکداری و تامین مالی اسلامی را در جهت نیل به اهداف سیاسی نظام اسلامی به طور کلی و نظام اقتصادی اسلامی به طور خاص به کاربرد اهداف اصلی نظام اسلامی عبارتند از: توزیع عادلانه منابع، دستیابی به عدالت در جامعه، عدالت اجتماعی و برابری های اقتصادی با نگاهی به جهان اسلام یا اقتصادهای اسلامی در تمام جهان مشاهده می کنیم که آنها با معضل فقر گسترده مواجه هستند» (فهمی نیا، ۱۴۰۱).

شیوه کارکرد بانک های اسلامی

«اصل کلیدی بانکداری اسلامی، اجتناب از پرداخت یا دریافت بهره است. از این رو بانک های اسلامی در شرایط عادی به هنگام تجهیز منابع، یا به شکل حساب های جاری که هیچ حقی از بازده مالی آن ندارند زیرا آنها سرمایه تضمین شده هستند، یا به شکل حساب های مشارکت در سود سرمایه گذاری و بر مبنای عقد مضاربه عمل می کنند. شکل دوم، سرمایه تضمین شده نیست، زیرا آنها به تناسب سرمایه گذاری متحمل زیان می شوند. بانک اسلامی در جایگاه مدیر دارایی یا مضاربه دهنده مطابق مفاد قرارداد مشارکت در سود نامحدود، اجازه دارد درصدی از سود را نسبت به سهم مشارکت در سرمایه گذاری ها بردارد، اما در خسارت سهمی ندارد. اگر بانک اسلامی، سرمایه سهامداران خود را سرمایه گذاری کند و در این سرمایه گذاری همانند یک سرمایه گذار در حساب های جاری آنها شریک شود متناسب با سود و زیان سهم می برد. در این نوع سرمایه گذاری، دارایی های خود بانک بین بانک و حساب مشارکت در سود نامحدود جزء قرارداد یا همان مضاربه به حساب نمی آید» (تاری و عزیزنژاد، ۱۳۹۰).

در حالت کلی ممکن است حساب مشارکت در سود نامحدود به دو حساب سرمایه گذاری نامحدود که بانک اسلامی مانند یک مضاربه دهنده صلاحیت کامل دارد و حساب سرمایه گذاری محدود که در یک دسته دارایی های مشخص به صورت قراردادی سرمایه گذاری شده تقسیم شود. در حالت طبیعی حساب سرمایه گذاری مشارکت در سود نامحدود با سرمایه های خود بانک در یک عقد مضاربه دهنده در هم آمیخته شده است. این امر به جز زمانی که سرمایه های بانک به طور موقت جایگزین وجوه یک سرمایه گذار شده و بانک از حساب وی برداشت کرده است.

قرض الحسنه در بانک های اسلامی

با توجه به ماهیت غیرانتفاعی و خیرخواهانه قرض الحسنه، بانک های اسلامی می توانند در جهت هدف های اجتماعی خدایسندانه خود منابع حاصل از پس انداز های قرض الحسنه افراد خیر و بخشی از سرمایه داخلی یا وجوه اداره شده دولت یا موسسه های خیریه را با ضوابط ذیل شده خانوار های نیازمند و موسسه های خیریه هایی که فعالیت های اجتماعی دارند، قرض الحسنه بپردازند:

۱- تسهیلات قرض الحسنه فقط برای خانوار های نیازمند جهت تامین مایحتاج ضروری زندگی مانند ازدواج، درمان، تحصیل، خرید، ساخت یا تعمیر یا اجاره مسکن، خرید لوازم ضروری منزل و تامین سرمایه برای فعالیت های اقتصادی کوچک داده می شود.

۲- بانک اسلامی در برابر پول قرض داده شده سودی نمی گیرد، می تواند در حد تامین هزینه های مربوط به اعطای قرض الحسنه از متقاضیان قرض کارمزد دریافت کند.

۳- بانک اسلامی می تواند جهت امنیت سپرده ها در برابر پول قرض داده شده به دریافت وثیقه با ضامن معتبر اقدام کند.

۴- گرچه بانک های اسلامی برای تامین مالی خانوار های نیازمند می تواند از دیگر قراردادهای مانند بیع، نسیه، اقساطی یا جعاله نیز استفاده کند اما اولویت نخست برای تامین مالی این خانوارها قرض الحسنه است. بنابراین با فرض وجود منابع مرتبط شیوه قرض الحسنه مقدم است (موسویان، ۱۳۸۸).

نظام بانکداری کاملاً اسلامی در ایران

بانکداری اسلامی در ایران با سازماندهی مجدد و کلی اقتصاد پس از انقلاب ۱۹۷۹ میلادی آغاز شد و ساختار نظام بانکداری اسلامی در سال ۱۹۸۳ با تصویب قانون بانکداری بدون ربا جایگزین نظام قبلی گردید. این قانون در مارس ۱۹۸۴ میلادی به اجرا درآمد و به بانک ها ۱۸ ماه فرصت داده شد تا تعدیل های کامل را انجام دهند قانون بانکداری بدون ربا شامل نکات مختلفی بود که براساس مقتضیات ویژه ایران تدوین شده بود. یکی از این نکات عبارت است از:

قرض الحسنه: این نوع وام دهی بخش مهمی از قانون ۱۹۸۳ را به خود اختصاص می دهد. اعطای وام و اعتبار بدون بهره به یکی از کارکردهای نظام بانکی تبدیل شد. بانک ها مجاز شدند که هزینه ها را با تامین مالی کامل قرض الحسنه پوشش دهند. اغلب از موسسات کارمزد یک و نیم درصد و از افراد حقیقی یک درصد کارمزد دریافت می شد، و حداکثر زمان بازپرداخت برای موسسات پنج سال و برای افراد حقیقی سه سال بود (تاری، ۱۳۹۰).

تقسیم بندی بانک های اسلامی

بانک های اسلامی از یک دیدگاه به چهار طبقه تقسیم بندی می شوند:

الف) بانک های اسلامی و موسسات مالی که بر اساس نظام بانکداری کاملاً اسلامی عمل می کنند. این طبقه شامل ایران، سودان و پاکستان است؛

ب) بانک های اسلامی و موسسات مالی که بر اساس نظام بانکداری دوگانه عمل می کنند این گروه شامل بانک های اسلامی در کشورهای اردن، مصر، ترکیه و مالزی است؛

ج) فعالیتهای بانکداری اسلامی که توسط بانک های رایج (ربوی) بر عهده گرفته می شود؛

د) موسسات مالی بین المللی که بر اساس اصول اسلامی کار می کنند مانند بانک توسعه اسلامی در عربستان سعودی (همان).

با پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ بانکداری دوران پهلوی دگرگون شد و کلیه بانک و مؤسسات مالی.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷، بانکداری دوران پهلوی دگرگون شد و کلیه بانک و مؤسسات مالی موظف گردیدند مطابق با اصول مدون قانون جمهوری اسلامی، بانکداری اسلامی را متناسب با اقتصاد اسلامی که پیشتر بدان پرداخته شد فعال نمایند بنابراین در بانک های جمهوری اسلامی اعطای تسهیلات بانکی از راه یازده عقد اسلامی مجاز انجام می شود.

۱- قرض الحسنه

۲- مضاربه

۳- مشارکت مدنی: در این قرار بازگانی دو چند شخص حقیقی یا حقوقی (مانند بانک) به منظور ایجاد سود، سرمایه های نقدی یا جنسی خود را به شکل مشاع در هم می آمیزند.

۴- مشارکت حقوقی: در این قرارداد بانک برای شریک شدن در سود شرکت ها، سرمایه شرکت های سهامی جدید را تأمین می کند یا قسمتی از سهام شرکت های سهامی موجود را می خرد.

۵- فروش اقساطی: بانک به درخواست کتبی مشتری، ماشین آلات یا تأسیساتی را که عمر مفیدشان بیش از یک سال باشد خریداری می کند و به صورت قسطی به او می فروشد.

۶- قرارداد سلف: به پیش خرید محصولات آینده بنگاه های تولیدی توسط بانک می گویند. این قرارداد از ناحیه فروشنده پیش فروش یا قرارداد سلم نامیده می شود.

۷- اجاره به شرط تملیک: بانک مورد اجاره را تهیه می کند و در اختیار مشتری قرار می دهد و در صورت عمل به تعهدات از جانب مشتری، در پایان مدت اجاره مشتری مالک عین مال مورد نظر خواهد شد.

۸- جعاله: به تعهد کارفرما به پرداخت اجرت معین در مقابل عمل مشخص کارگزار گفته می شود.

۹- مزارعه

۱۰- مساقات

۱۱- خرید دین: قراردادی که بانک ها طبق آن می توانند اسناد و اوراق تجاری متعلق به واحدهای تولیدی، خدماتی یا بازرگانی را تنزیل کنند.

بانک های اسلامی نیز از جهت هدف ها و ساختار عملیاتی یکسان نیستند، و از این جهت حداقل به سه گروه عمده تقسیم می شوند: الف) برخی از بانک های اسلامی از نوع بانک های تجاری خرد بوده، در صدد تأمین مالی خانوارها و نیازهای مقطعی و کوتاه مدت بنگاه های اقتصادی خرد هستند؛

ب) برخی دیگر از نوع بانک های تجاری در صدد تأمین مالی نیازهای میان مدت و بلندمدت بنگاه های اقتصادی بزرگ در جهت خرید کالاهای واسطه ای و سرمایه ای هستند؛

ج) نوع سوم بانک های تخصصی اسلامی هستند که با هدف توسعه ای در بخش تخصصی و با بهره گیری از توان اجرایی و انسانی تخصصی فعالیت می کنند و به دنبال حمایت از سرمایه گذاران در بخش ها و طرح های خاص هستند (فهیمی نیا، ۱۴۰۱).

تاریخچه بانکداری الکترونیکی در ایران

پیدایش بانکداری الکترونیک در ایران به اواخر دهه هفتاد برمی گردد، زمانی که تنها دو بانک در تهران، اولین خودپرداز خود را نصب کرد. اما در دهه هشتاد به دلیل تغییرات گسترده در بانکداری کشور به علاوه تحریم سیستم اقتصادی ایران به وسیله آمریکا، استفاده از این خودپردازها ادامه نیافت. بعد از دهه نود مجدداً بانکداری ایران شروع به بروز کردن سیستم های خودپرداز خود کردند. در ابتدا ۶ دستگاه ساخت شرکت Chubb مدل MD2، در سال ۱۳۵۱ هجری شمسی در ۶ شعبه تهران نصب شد که شامل شعبه جمالزاده، فردوسی، تجریش، چهار راه پهلوی، بازار و تخت جمشید بود. در نمونه اولیه این دستگاه ها، به جای کارت مغناطیسی از کارت یک بار مصرف (وچر) استفاده می شد. به این صورت که دستگاه کارت وچر را می گرفت و یک پاکت حاوی وجه نقد، به دارنده وچر تحویل و خود وچر در دستگاه ضبط می گردید. ولیکن با کارشناسی هایی که انجام شد و پس از گزارش معایب و نواقص دستگاه ها، آنها را مرجوع و دوازده دستگاه از مدل جدید با کارت مغناطیسی (Chubb MD4s) سفارش دادند که ۶ دستگاه برای همان ۶ شعبه در تهران و ۶ دستگاه دیگر در شهرهای شیراز، اصفهان، مشهد، رشت، تبریز و چالوس نصب گردید. این دستگاه ها پول شمار نداشتند و پول در پاکت گذاشته می شد که با مبلغ واحد هزار تومان که ظاهراً در سال ۱۳۵۷ به هفت هزار تومان افزایش یافت و مشتریان کارت خود را درون خودپرداز می گذاشتند و می توانستند روزانه یک پاکت هزار تومانی دریافت نمایند. در ضمن کارت به حساب وصل نبود و خودپرداز به تنهایی و مستقل از حساب کار می کرد. در واقع شعبه در روز کاری بعد، مبلغ برداشت شده را از حساب مشتری کسر می کرد. (مهنایی، ۱۳۹۰) به تدریج با رشد اینترنت در سراسر کشور، شبکه های آنلاین و پروتکل ها و سطح اساسی انتقال اطلاعات داده تشکیل شد. بنابراین با تعریف پروژه های بانکداری الکترونیک در کشور، این بانک ها توانستند اولین گام های پیشرفت و بست استفاده از دستگاه های پرداخت الکترونیکی مانند خودپرداز، کارت الکترونیکی و دستگاه پایانه فروش را بردارند. در سال های اخیر، بیشتر بانک های ایرانی، طرح های انجام شده ای در راستای خدمات بانکداری الکترونیک و پیش بینی سیستم های الکترونیکی، در دست گرفته اند...» (Naimi baraghani, 2007)

«در اواخر سال های هزار و سیصد و شصت بانک های کشور با توجه به کاربرد رایانه شخصی و احساس نیاز به اتوماسیون عملیات بانکی به رایانه ای کردن عملیات بانکی پرداختند. طرح جامع اتوماسیون بانکی نیز پس از مطالعه و بررسی های گوناگون در قالب پیشنهادی برای تحولی جامع در برنامه ریزی انفورماتیک بانک ها به مسئولان شبکه بانکی ارائه شد که با مصوبه مجمع عمومی بانک ها در سال هزار و سیصد و هفتاد و دو طرح جامع اتوماسیون سیستم بانکی شکل رسمی به خود گرفت. در همان سال بانک مرکزی شرکت خدمات انفورماتیک را به عنوان سازمان اجرایی انفورماتیک سیستم بانکی تاسیس کرد. طی سال های ۱۳۷۲ همچنین ۱۳۷۳ هجری شمسی جرقه های ایجاد سوییچ ملی جهت بانکداری الکترونیک زده شد و در همان راستا شبکه ارتباطی بین بانک ملی و فروشگاه های شهروند ایجاد گردید. در خرداد ۱۳۸۱ مجموع مقررات حاکم بر مرکز شبکه تبادل اطلاعات بین بانکی موسوم به شتاب به تصویب رسید. بدین سان اداره شتاب مرکزی در ۱۳۸۱/۴/۱ تاسیس و با هدف فراهم کردن زیر ساخت بانکداری الکترونیک آغاز به کار کرد» (جهاندوست، ۱۳۹۳)

نتیجه گیری

نگارنده پس از مطالعه منابع مورد لزوم و مراجع مرتبط با عنوان مسأله تحقیق، پس از فیش برداری و طبقه بندی یادداشت ها، به نگارش یافته های اطلاعاتی پرداخت و به این نتایج دست یافت:

شیوه سنتی معاملات، همواره موجب اتلاف وقت و هزینه می گردیده است:

- ضرب سکه، چاپ اسکناس، وصول بروات، وقت گیری و تنش آفرین بود

- نقل و انتقال وجوه نقدی و مسکوکات یا پول کاغذی معمولاً خطرناک بوده و همواره امکان سرقت و از دست رفتن سرمایه ها وجود داشته است.

- در ایران پس از گذار از شیوه صرافی معاملات چندین موسسه مالی به وسیله خارجی ها تاسیس شد که برای ملت ایران سود و کارایی نداشت از جمله بانک شاهی در دوران ناصرالدین شاه که امتیاز آن با «رویترا» بود به موازات آن، بانک انگلیس در ایران، اولین «اسکناس» پول کاغذی را چاپ و منتشر کرد.
- در این دوره، «بولیاکوف»، یک سرمایه دار روسی، «انجمن استقراض» را بنا نهاد که بعدها به «بانک استقراضی» تغییر نام یافت و البته، گسترش یافته، حق حراج عمومی را نیز دریافت کرد و به فعالیت خود ادامه داد.
- **بانک سپه**، نخستین بانک ایرانی در سال ۱۳۰۴ جهت ارائه خدمات به نیروهای مسلح به نام بانک قشون پهلوی تاسیس گردید که به تدریج توسعه یافت و عمومی شد و در شهرستان های دیگر شعباتی دایر کرد.
- پس از پیروزی انقلاب اسلامی، از سال ۱۳۵۷، دولتمردان و اقتصاددانان با هماهنگی مراجع تقلید جهت تاسیس بانک اسلامی اقدام نمودند و بانک هایی همانند این مراکز مالی اسلامی، کشورهای عراق، کویت، مالزی، و ترکیه و ... موجودیت یافت که بر پایه شریعت اسلامی بانک (بدون ربا) نامیده شده، فعالیت های خود را اندک اندک از مرزهای کشور به خارج آغاز نمودند.
- صندوق های قرض الحسنه نیز بنابر ضرورت ایجاد گردید که معمولاً بدون تشریفات اداری و در کمترین زمان ممکن مشکل مالی اقشار آسیب پذیر جامعه را حل می کرد. در این سیر تحولی، بانکداری نوین گسترش یافت و بانکداری الکترونیکی جایگزین روش های سنتی بانکداری گردید.
- حق الزحمه مدیریت در عقد مضاربه درصدی از بازده حساب مشارکت در سود نامحدود است، که منبع مهمی از درآمد بانک های اسلامی را شامل می شود و در واقع منبع عمده ای برای اغلب آنها به حساب می آید، زیرا حق الزحمه بر اساس تقسیم سود و نه زیان تعیین می شود. استفاده از حساب مشارکت در سود نامحدود توسط بانک های اسلامی، شکل جالبی از میزان اتکا به منابع مالی است.
- اکنون در اثر تجربه های بسیار ارزشمند در توسعه بانکداری جمهوری اسلامی ایران، برخی بانک ها در جهت توسعه ای این صنعت، توجهی ویژه به توسعه بانکداری الکترونیکی مبذول داشته اند از جمله:
- خدمات بانکی الکترونیک بانک ملی: طرح ویژه مسکن ضمانت نامه الکترونیک، صندوق های اجاره ای، کارت الکترونیک، سامانه سبا حقیقی، سامانه سبا حقوقی، اپلیکیشن همراه بانک، خرید شارژ، پرداخت قبوض و
- بانک صادرات ایران: سفته الکترونیک در سامانه «ست»، چک الکترونیک، وثیقه تسهیلات، عضویت در شبکه سراسری شتاب و

سخن پایانی این که:

با گذشت از هزاران سال از فعالیت صرافی و تحولات اساسی در معاملات و مناسبات اقتصادی، هم اکنون نهاد صرافی در تهران و برخی استان های مرزی با همین نام در تبدیل پول کشورهای مختلف و خرید و فروش طلا و ارز، فعالیت دارند. این مراکز در مقابل تبدیل پول کشور (change)، مثلاً ریال به دلار، پوند، روبل، دینار و ... سودی دریافت می نمایند. صرافی ارز دیجیتال و آنلاین، علاوه بر معاملات ارز و طلا و تبدیل پول در سرمایه گذاری و جابجایی «رمزارز» و «بیت کوین» نیز فعال هستند و شوربختانه، بعضی از این صرافی ها به (مافیای ارز و طلا) وابسته اند که همواره موجب اختلال در بازار گردیده و با نرخ های کاذب پول شویی، اختلاس تورم و ناهنجاری های مالی را در کشور دامن زده اند.

منابع

قرآن کریم، خط عثمان طه

تاری فتح الله، عزیزنژاد، صمد، ۱۳۹۰، **بانکداری اسلامی**، مجموعه مقالات بانکداری در اسلام، سایمن آرشر، رفعت احمد عبدالکریم - ساختار سرمایه، سهم ریسک و کفایت سرمایه در بانک های اسلامی: ۵، ۳، مرکز پژوهش مجلس شورای اسلامی ۹۶ / ۱۳۹۰ - ۲ / ۲۲ / ۲۳۰.

تریسی، جان ای، ۱۳۸۹، **حسابداری به زبان آدمیزاد**، ترجمه لاله راهدار، تهران، انتشارات هیرمند.

تقوی، محمدآصف، ۱۳۹۷، **بررسی فقهی کارمزد و دیرکرد**، در نظام بانکداری اسلامی، تهران، ص ۳۸.

جهاندوست، ناهید، ۱۳۹۳، **مدل تلفیقی برای اولویت بندی عوامل موثر بر پذیرش بانکداری الکترونیکی و ارائه راهکارهای مناسب**، پایان نامه کارشناسی ارشد. (بانک سپه)، دانشگاه قم.

جمشیدی، سعید، ۱۳۹۰، **بانکداری اسلامی**، رشت، نشر گپ.

دایره المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱۱، ص ۲۸۰.

دبیری فرد، آریانا؛ اخباری آزاد، مینا، ۱۳۹۶، **مروری بر تاریخچه و سیر تحول بانکداری در ایران و ارائه راهکارهایی جهت پیشرفت آتی**، تهران، هشتمین کنفرانس بین المللی مدیریت و حسابداری و پنجمین کنفرانس بین المللی کارآفرینی و نوآوری.

دهخدا، علی اکبر، ۱۳۷۲، **دوره جدید، لغت نامه**، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.

صانعی، یوسف، ۱۳۸۸، **ربای تولیدی**، قم، فقه الثقلین.

قبادیانی، حکیم ناصر خسرو، ۱۳۵۸، **سفرنامه ناصر خسرو**، به کوشش نادر ورزین پور، تهران، چاپخانه سپهر.

کلانتر مهرجردی، فاطمه؛ رشیدی نژاد، آتنا، ۱۳۸۱، **بانکداری اسلامی در ایران**، تهران، دومین کنفرانس بین المللی جهش علوم مدیریت، اقتصاد و حسابداری.

فهمی نیا، علی، ۱۴۰۱، مقاله ای در ماهنامه آفاق علوم انسانی: ۱۴، سال ششم، ش ۱۳.

محقق نیا، محمدجواد، ۱۳۹۰، **ساختار بانکداری اسلامی و ارائه الگویی برای بانکداری اسلامی در ایران**، تهران، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.

محمودی گلپایانی، محمد، ۱۳۸۴، **نقد و بررسی ربای تولیدی**، پژوهش های دینی.

معین، محمد، ۱۳۶۰، **فرهنگ فارسی**، تهران، انتشارات امیرکبیر.

موسویان، سیدعباس، ۱۳۸۸، **الگوی جدید بانکداری بدون ربا**، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی / مهندسی مالی عقود اسلامی: ۷۱، ش ۳۵.

_____، ۱۳۸۵، **بانکداری اسلامی از نگاه شهید صدر**، ص ۷۲-۷۳.

مهنایی، زینب، ۱۳۹۰، **از چک کارت تا خودپرداز؛ ۴۰ سال بانکداری الکترونیک در ایران**، تازه های اقتصاد، شماره ۱۳۴، سال نهم، صص ۱۳۰-۱۳۴.

Sara Naimi Baraghani, 2007, **Factors influencing the adoption of internet banking**, thesis master, Tarbiat modares university faculty of engineering.